

ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЇ

Теорія соціальної дії – один з важливих напрямів сучасної західної теоретичної соціології, яка виникла у 20-х рр. ХХ ст. Центральною категорією цієї теорії є «соціальна дія», під якою розуміють форму або спосіб розв'язання соціальних проблем і суперечностей, в основу яких покладено зіткнення інтересів і потреб основних соціальних сил певного суспільства. У широкому розумінні до соціальної дії належить будь-яка акція, вчинена соціальним суб'єктом для забезпечення своїх інтересів і потреб у певній соціокультурній ситуації.

Прихильники теорії соціальної дії вважають, що вона дає можливість зрозуміти найрізноманітніші соціальні явища «від елементарних процесів навчання дитини до процесів історичної зміни в найбільш складних товариствах». Вже одне це твердження свідчить, що дана концепція претендує на роль універсальної загальної теорії, що пояснює всі суспільні явища.

Теорія соціальної дії виростає з пошуків специфічно соціального чинника, що дозволяє пояснити всю сукупність зв'язків і відносин, в які вступають люди в суспільстві, з акту їх взаємного свідомого ставлення один до одного. Ця концепція відрізняється розробленим понятійним апаратом, який своїм корінням сягає в класичну західну філософію. Свій вклад у формування і розвиток концептуальної схеми соціальної дії внесли такі відомі вчені, як Г. Беккер, М. Вебер, Л. фон Візе, Ф. Знанецький, Р. Макайвер, Дж. Мід, Т. Парсонс, А. Шюц і ін.

Біля витоків теорії соціальної дії вирізняється постать німецького філософа Макса Вебера (1864–1920). Саме в його роботах було введено та науково обґрунтоване поняття «соціальна дія». Соціальною він називав дію людини (незалежно від того, має вона зовнішній або внутрішній характер, зводиться до невтручання або до терплячого прийняття), яка за передбачуваністю діючою особою чи діючими особами смислом співвідноситься з дією інших людей або орієнтується на неї.

За Вебером, соціальна дія передбачає дві необхідні ознаки:

1) суб'єктивну мотивацію суб'єкта, що діє (індивіда, групи, організації);

2) орієнтацію на минулу, теперішню або очікувану в майбутньому поведінку інших суб'єктів, що діють.

Соціальні дії зумовлюються невдоволеністю, тобто невідповідністю між тим, чого потребує людина, й тим, що вона має. Невдоволеність виявляється в різних формах: голод, матеріальний дискомфорт, тривога, творчий неспокій. Рівень невдоволеності зміниться, якщо досягнуто мети. Мета – це очікуваний наслідок задоволення потреби.

Формування особистої мети, спрямованої на задоволення власної потреби з урахуванням можливої реакції оточення, є мотивом соціальної дії.

У реальному житті, за М. Вебером, наявні різні типи дій:

1) цілераціональні, що орієнтовані на очікування певної поведінки інших людей і стану об'єктів зовнішнього світу, побудовані на свідомому виборі засобів досягнення усвідомлених цілей з визначенням усіх можливих побічних наслідків власної поведінки. Вони характеризуються досконалим розумінням, чого саме хоче людина, якими засобами буде цього досягати, які можуть бути наслідки;

2) ціннісно-раціональні, що пов'язані з вірою в етичну, естетичну, релігійну чи якусь іншу самодостатню цінність (гідності, добра, обов'язку, честі) певної поведінки, незалежно від її успіху;

3) традиційні, що базуються на звичках людей, а не на смислі і відбуваються за давно засвоєним взірцем. Вони частіше перебувають на межі або й за межами неусвідомленого і є автоматичною реакцією на звичні подразники згідно з певною установкою. Це настільки глибоко засвоєні стереотипи поведінки, що вони вже не потребують перевірки на істинність;

4) афективні, що ґрунтуються на емоціях і є реакцією на несподівані, незвичні подразники, однак нерідко виступають як свідомі емоційна розрядка. Їм притаманний потяг до негайного задоволення пристрасті, прагнення негайної помсти тощо.

Два останні види дії не є, за Вебером, соціальними діями в прямому розумінні, оскільки тут ми не маємо справу з усвідомленим і покладеним в основу дії змістом. Сам Вебер зазначає що «суворо традиційна поведінка, так само як і чисто реактивне наслідування, цілком і повністю стоїть на кордоні, а часто і по той бік того, що можна назвати взагалі дією, орієнтованою «за змістом», бо це дуже часто лише притуплена реакція на звичні роздратування, що протікає за одного разу прийнятої звичної установки». Тільки ціннісно-раціональна і цілераціональна дії, за Вебером, відображають суть соціальної дії.

«Чисто ціннісно-раціонально, – пише М. Вебер, – діє той, хто, не враховуючи можливі наслідки, діє відповідно до своїх переконань і виконує те, чого, як йому здається, вимагає від нього його обов'язок, його розуміння достоїнства, краси, його релігійні приписи, пріоритет або важливість якоїсь... «справи». Ціннісно-раціональна дія... завжди є дією відповідно до «заповідей» або «вимог», які той, що діє, вважає обов'язковими для себе». У разі ціннісно-раціональної дії мета дії і вона сама збігаються, вони не розчленовані, так само як і у випадку афективної дії; побічні наслідки як в першому, так і в другому типі в міркування не приймаються.

На відміну від ціннісно-раціональної дії цілераціональна піддається розчленуванню. «Цілераціонально, – пише М. Вебер, – діє той, хто орієнтує свою дію відповідно до мети, засобів і побічних наслідків; і при цьому раціонально зважає як співвідношення затрат і цілей, так і цілей щодо побічних наслідків».

Чотири зазначених типи дії розташовуються Вебером у порядку зростання раціональності: якщо традиційна і афективна дії можна назвати суб'єктивно-ірраціональними (об'єктивно вони можуть виявитися раціональними), то ціннісно-раціональна дія вже містить у собі суб'єктивно-раціональний момент, оскільки діючий свідомо співвідносить свої вчинки з певною цінністю як метою, проте цей тип дії тільки відносно раціональний, оскільки, перш за все, сама цінність приймається без подальшого опосередкування та обґрунтування, і в результаті не приймаються до уваги побічні наслідки вчинку.

Вебер виділяє ці типи соціальної дії як ідеальні типи. Реальна ж дія може бути сумішшю двох або більше типів. На практиці, очевидно, соціальними діями будуть частково усвідомлені вчинки, які мають більш-менш ясну, зрозумілу мету. Вебер визначав соціологію як науку, яка намагається інтерпретувати значення дії (звідси назва – «розуміюча соціологія») і пояснити соціальну дійсність як похідну від індивідуальної осмисленої діяльності.

Зазвичай цілеспрямовані дії створюють найбільше шансів для ефективного розв'язання проблем. Проте ймовірність реалізації того чи іншого типу мотивації соціальної дії залежить як від особливостей індивіда, його культури, освіти, інтелектуальних можливостей, так і від типу суспільства, соціокультурного середовища, масовості поширення певних видів мотивацій. Мотиви стимулюють одні дії та стримують інші. Кожній своїй дії людина надає певного сенсу, мотиву. Який сенс людина бачить, на які цінності орієнтується, такий світ вона творить.

У кожному суспільстві домінує один із цих кількох різновидів дій, він і визначає відносини панування, підпорядкування, а також характер самого суспільства. Домінування традиційних і афективних дій формує традиційне суспільство, а цілеспрямованих і ціннісно-раціональних – індустріальне.

Вебер відзначає, що чотири ідеальних типи не вичерпують собою всього різноманіття видів орієнтації людської поведінки, але тому їх можна вважати найбільш характерними, та для практичної роботи соціолога вони представляють собою досить надійний інструмент.

Отже, теорія соціальної дії, за М. Вебером, має важливе значення для соціології, адже дає змогу визначати особливості діяльності людей в певний історичний період, виявити тенденції розвитку та характерні особливості певного суспільства.